

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МАУП

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА
дисципліни
“ЗВИЧАЄВЕ ПРАВО”
(для магістрів)

МАУП

Київ
ДП «Видавничий дім «Персонал»
2009

Підготовлено професором кафедри історії та теорії держави і права
В. М. Івановим

Затверджено на засіданні кафедри історії та теорії держави і права
(протокол № 11 від 19.06.08)

Схвалено Вченою радою Міжрегіональної Академії управління персоналом

Іванов В. М. Навчальна програма з дисципліни “Звичаєве право” (для магістрів). – К.: ДП «Вид. дім «Персонал», 2009. – 18 с.

Навчальна програма містить пояснювальну записку, тематичний план, зміст дисципліни “Звичаєве право”, тематику та вказівки до виконання контрольних робіт, питання для самоконтролю, а також список літератури.

© Міжрегіональна Академія
управління персоналом (МАУП), 2009
© ДП «Видавничий дім «Персонал», 2009

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Історія правової регуляції суспільного життя сягає сивої давнини. Кожна людська спільнота на Землі споконвіку об'єднувалася певними вимогами, заборонами, нормами і правилами, котрі розвинулися з первинної синкретичної свідомості й еволюціонували до впорядкованих державами правових систем. В умовах розбудови правової держави в Україні значно зростає потреба у вивченні витоків національного права, виправленні давньої помилки ігнорування народною правовою культурою при підготовці юристів.

Курс “Звичаєве право” — нова спеціальна навчальна дисципліна для майбутніх магістрів права. Вивчення звичаєвого права ґрунтується на знаннях, здобутих у попередні роки навчання і тісно пов'язане із такими юридичними дисциплінами, як “Теорія держави і права”, “Філософія права”, “Історія держави і права України”, “Історія держави і права зарубіжних країн”, “Історія вчень про державу й право” та ін. Стане в нагоді також звернення до народознавчих дисциплін, зокрема етнографії, етнопсихології, етнопедагогіки.

Мета курсу “Звичаєве право” — дати майбутнім магістрам з права знання про загальні закономірності і характерні особливості виникнення та функціонування звичаєвого права.

Завдання навчальної дисципліни:

дати студентам знання:

- предмета, завдань, категорій курсу “Звичаєве право”;
- філософсько-методологічних засад вивчення звичаєвого права;
- процесу виникнення та еволюції звичаєвого права;
- звичаєвих цивільно-правових відносин українців;
- ролі звичаю у становленні українського трудового права;
- звичаєвих родинно-шлюбних відносин українців;
- ролі звичаєвих норм у розвитку кримінального та кримінально-процесуального права;
- ролі та місця звичаїв у правових системах сучасності;
- ролі та місця звичаїв у міжнародному праві та міжнародній торгівлі;

сформувати уміння:

- пізнавати та пояснювати звичаєво-правові явища;
- спираючись на наукові методи пізнання, аналізувати джерела та процес еволюції звичаєвого права;

- враховувати історичний досвід народного правотворення в практичній діяльності;
- на основі знань українського звичаєвого права вдосконалювати національну свідомість, правову культуру, розуміти значення звичаєво-правових інститутів у житті українського суспільства.

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН
дисципліни
“ЗВИЧАЄВЕ ПРАВО”

№ пор.	Назва змістового модуля і теми
1	Змістовий модуль I. Методологічно-історичні засади звичаєвого права Методологічні засади звичаєвого права
2	Історичний аспект виникнення та становлення звичаєво-правових відносин
3	Змістовий модуль II. Звичаєві засади українського права Звичаєві засади у цивільних правовідносинах українців
4	Роль звичаю у становленні українського трудового права
5	Звичаєвість у родинно-шлюбних відносинах
6	Звичаєві норми у розвитку кримінального та кримінально-процесуального права
7	Звичаї у правових системах сучасності, міжнародному праві та міжнародній торгівлі
Разом годин: 54	

ЗМІСТ
дисципліни
“ЗВИЧАЄВЕ ПРАВО”

**Змістовий модуль I. Методологічно-історичні засади
звичаєвого права**

Тема 1. Методологічні засади звичаєвого права

Проблема звичаєвого права у правознавстві. Особливості етнологічного, етнопсихологічного та етнопедagogічного підходів до звичаєвого права. Звичаєве право і українська правова культура.

Філософсько-методологічні основи вивчення звичаєвого права. Звичаєве право в доктрині юридичного позитивізму. Звичаєве право в доктрині природного права (теологічна, об'єктивістська, неокантіанська, екзистенціалістська, психоірраціональна концепції).

Категорії звичаєвого права. Поняття правового звичаю та його основні ознаки. Вимоги до правового звичаю. Структура правового звичаю.

Поняття звичаєвого права у правознавстві. Підвалини звичаєвого права. Характерні риси звичаєвого права. Гіпотези та наукові дослідження природи і специфіки українського звичаєвого права.

Предмет і завдання навчальної дисципліни “Звичаєве право”. Місце звичаєвого права в системі юридичних наук. Зв'язок курсу з іншими юридичними дисциплінами.

Джерела та методи вивчення звичаєвого права.

Література [2; 8; 14; 16; 22; 32; 62]

***Тема 2. Історичний аспект виникнення та становлення
звичаєво-правових відносин***

Звичаєві норми родового суспільства. Роль “табу” у формуванні звичаєвого права. “Доправова культура” періоду розкладу родового ладу. Виникнення в етнічних груп притаманних їм звичаєво-правових інститутів (таліону, ордалій та ін.). Початок відокремлення звичаю від релігії та культури. Зародження контурів “правосудної” діяльності.

Звичаєве право в архаїчних правових культурах. Фіксування правових звичаїв у найдавніших збірниках права. Феодальний період у розвитку звичаєвого права. Вплив релігійних норм на звичаєве право.

Етапи розвитку українського звичаєвого права. Риси давньоруського звичаєвого права докняжого періоду. Звичаєво-правові відносини земсько-князівського періоду. Звичаєве право — основне джерело “Руської Правди”. Звичаєве право литовсько-руської доби. Вплив феодального права на звичай. Норми звичаєвого права у Литовських Статутах. Козацьке звичаєве право. Конфлікт звичаю і закону у XVIII–XIX ст. Правовий звичай у системі джерел права в Україні у перші післяреволюційні роки.

Література [3; 5; 7; 14; 25–31; 37; 44; 63]

Змістовий модуль II. Звичаєві засади українського права

Тема 3. Звичаєві засади у цивільних правовідносинах українців

Звичаєве унормування права власності. Еволюція звичаєвого земельного права. Найдавніші способи набуття земельної власності: “окупація”, пожалування, давність володіння, займанщина. Форми територіально-господарського володіння: рід, дворище, сябриня, товаристо, слобода. Звичай приватного та надільного (общинного, подвірного) землекористування. Праця як основне джерело власності за українським звичаєвим правом.

Звичаєве право спадку. Спадкування за звичаєм та за духівницею. Особливості успадкування батьківщини, материзни, спільного сімейного володіння. Сімейні та родинні засади спадкоємства.

Зобов’язально-договірні відносини за звичаєвим правом. Міна як основна звичаєво-правова форма забезпечення потреб товарообігу. Позика, позичка, дарування за звичаєвим правом. Звичай традиційної селянської оренди землі-здольщини: скіпщина, десятина, спольщина. Обрядовість при укладанні угод: рукобиття, молитва, могорич, розрізання хліба тощо. Звичаєві форми та способи гарантій виконання зобов’язань (завдаток, порука, застава та ін.)

Позадоговірні зобов’язання за українським правовим звичаєм. Узвичаєні правові механізми відшкодування завданих збитків. Правовий статус знахідки, “покладу”.

Звичаєві процедури здійснення правосуддя з цивільних справ у вервних, копних і козацьких судах.

Література [6; 7; 9; 12; 25–31; 36; 48; 68]

Тема 4. Роль звичаю у становленні українського трудового права

Звичаї як джерело формування українського трудового права. Принципи взаємодопомоги, спільної відповідальності, первинності моральних критеріїв як національна специфіка трудових правовідносин українців. Правова нерівність учасників трудових відносин за українським звичаєм. Зобов'язання наймача та найманого працівника за звичаєвим правом.

Традиційні види особистого трудового найму сільського населення. Звичаєво-правове регулювання “зажину”, “замолоту”, “відбутку”, “басаринків”. Особливості найму працівника на річну службу. Особливості найму пастухів. Особливості найму молільників, псалтирників, священнослужителів на похоронах. Відмінність особистого найму для прислужування і для виконання обумовлених робіт. Обрядодії при укладанні договору особистого найму. Роль селянської сім'ї при договорі про особистий найм.

Традиційні форми колективних трудових зобов'язань українських селян. Звичаї колективної взаємодопомоги селян. Договори супруги. Толока та її різновиди.

Традиційні основи трудових відносин у місті. Звичаєві норми регулювання трудових відносин у цехових організаціях. Корпоративні звичаї ремісників. Вплив сакрального світогляду людей на організацію праці ремісників. Звичаї ремісничих ініціатив та їх правове значення. Права й обов'язки майстрів за звичаєвим корпоративним правом.

Правне значення календарно-трудова обрядодії.

Література [6; 7; 9; 12; 25–31; 36; 48; 68]

Тема 5. Звичаєвість у родинно-шлюбних відносинах

Тотеїзм як первинна форма усвідомленої кровної спорідненості. Еволюція видів сімейно-шлюбного зв'язку. Становлення моногамної форми сім'ї. Історичні форми шлюбу стародавніх слов'ян за звичаями “умикання”, “уводом”, “уходом”, “за згодою”, “на віру”.

Дошлюбні стосунки за звичаєвими традиціями. Звичаєве соціально-вікове ієрархічне структурування молоді. Молодіжні громади та їх функції. Залицяльний етикет. Виховна та застережлива функція обряду “покривання”. Звичаї захисту прав дівчини.

Звичаєвий порядок укладання шлюбу. Змовини, оглядини, заручини. Шлюбний договір: умови його чинності та наслідки порушення.

Звичаєві засади сім'ї. Патріархальні традиції в організації малої сім'ї. Становище жінки-матері в українській родині. Звичаєво-правовий статус невістки. Звичаєві інститути прийомства та усиновлення. Реалізація норм звичаєвого права, що спрямовані на зміцнення сім'ї та дотримання моралі.

Причини та процедури розлучення подружжя за звичаєвим правом. Наслідки припинення шлюбу за українським звичаєм.

Література [6; 7; 9; 12; 25–31; 36; 48; 68]

Тема 6. Звичаєві норми у розвитку кримінального та кримінально-процесуального права

Звичаї таліону та кровної помсти. Звичаї звільнення від кровної помсти через викуп, фіктивне споріднення із злочинцем, взяття жінкою злочинця під оборону.

Злочин за давньоруським звичаєвим правом. Початкові форми інститутів кримінального права (вина, умисел, вбивство в “пирі”, давність злочину, рецидив злочину). Звичаєве право про види злочинів (проти особи, майнові, проти честі, проти моралі, проти родини).

Злочин за звичаєвим козацьким правом. Види злочинів за козацьким правом. Корпоративність кримінального козацького права. Специфічні склади злочинів у Запорізькій Січі.

Покарання за давньоруським звичаєвим правом. Приватноправовий характер покарання. Звичай кругової поруки і відповідальності громади за винну особу. Пом'якшення покарання для громади. Звичай покарання самосудом “на гарячому”.

Система покарань за козацьким звичаєвим правом. Причини жорстокості покарань у Запорозькій Січі. Спокутування провини за українським звичаєм.

Звичай поволання у процедурі порушення кримінальної справи. Звичаєвий елемент у процесі розшуку злочинця (“звід”, “заклич”, “трус”, “гоніння сліду”). Звичаєві норми процесуальних дій (присяга, судовий поєдинок, ордалії, оцінка показань видоків, оцінка показань послухів, “видавка”)

Характерні риси копного звичаю. Звичаєва практика козацького судочинства. Контролюючі функції громади у кримінальному судочинстві.

Звичай ревокації. Звичаєва традиція “випрошування” від смертної кари.

Література [6; 9; 10; 12; 25–31; 36; 48; 68]

Тема 7. Звичаї у правових системах сучасності, міжнародному праві та міжнародній торгівлі

Звичаї в англосаксонській правовій системі. Застосування звичаю в системі континентального права. Звичаї в мусульманському праві. Роль правових звичаїв у національному праві африканських країн.

Особливості звичаю як джерела міжнародного права. Нормативне визначення поняття “звичай” у Статуті Міжнародного суду ООН. Міжнародний звичай як правотворчий процес. Механізм досягнення згоди у міжнародному звичаєвому нормотворенні. Звичай як форма існування міжнародного права. Дія звичаю згідно із міжнародним правом.

Звичай як основний спосіб створення і форма виразу юридичних норм, які визначають межі правил поведінки держав.

Поняття міжнародного торговельного звичаю. Умови та сфера застосування звичаїв у регулюванні зовнішньоторговельних стосунків. Співвідношення торговельних звичаїв із законом. Застосування звичаїв у торговельних справах.

Література [13; 18; 21; 42; 51; 57]

ВКАЗІВКИ ДО ВИКОНАННЯ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

Контрольна робота є самостійним науковим дослідженням студента. Перед виконанням контрольної роботи слід вивчити рекомендовану літературу та скласти план. Структурно робота складається із: а) вступу, де визначається актуальність проблеми, аналізується література, формулюються предмет вивчення, мета роботи та завдання; б) двох-трьох основних питань роботи, у яких викладається її зміст; в) висновків; г) списку використаних джерел. Обсяг роботи — до 15–20 аркушів.

Номер теми контрольної роботи студент обирає із запропонованих тем за останніми цифрами номера своєї залікової книжки.

ТЕМИ КОНТРОЛЬНИХ РОБІТ

1. Методологічні засади звичаєвого права.
2. Історичний аспект виникнення та становлення звичаєво-правових відносин.
3. Огляд вчень про звичаєве право.
4. Фіксування правових звичаїв у перших збірниках права.
5. Давньоруське звичаєве право.
6. Козацьке звичаєве право.
7. Звичаєві засади у цивільних правовідносинах українців.
8. Еволюція звичаєвого земельного права.
9. Звичаєве право спадку.
10. Зобов'язально-договірні відносини за звичаєвим правом.
11. Праця як основне джерело власності за українським звичаєвим правом.
12. Звичаї як джерело формування українського трудового права.
13. Національна специфіка трудових правовідносин українців.
14. Звичаєвість у родинно-шлюбних відносинах.
15. Звичаєві норми у розвитку кримінального та кримінально-процесуального права.
16. Звичаєві норми у розвитку процесуального права.
17. Звичаї у правових системах сучасності.
18. Звичаї у міжнародному праві.
19. Звичаї у міжнародній торгівлі.
20. Звичаєве право і українська правова культура.

ПИТАННЯ ДЛЯ САМОКОНТРОЛЮ

1. Проблема звичаєвого права у правознавстві.
2. Предмет і завдання навчальної дисципліни “Звичаєве право”.
3. Місце звичаєвого права в системі юридичних наук. Зв'язок курсу з іншими юридичними дисциплінами.
4. Джерела та методи вивчення звичаєвого права.
5. Звичаєве право в доктрині юридичного позитивізму.
6. Звичаєве право в доктрині природного права.
7. Категорії звичаєвого права.
8. Поняття правового звичаю та його основні ознаки.
9. Поняття звичаєвого права у правознавстві.
10. Характерні риси звичаєвого права.

11. Наукові дослідження природи і специфіки українського звичаєвого права.
12. Звичаєві норми родового суспільства.
13. Роль “табу” у формуванні звичаєвого права.
14. Виникнення в етнічних груп притаманних їм звичаєво-правових інститутів (таліону, ордалії та ін.).
15. Зародження звичаєвих контурів “правосудної” діяльності.
16. Звичаєве право в архаїчних правових культурах.
17. Фіксування правових звичаїв у найдавніших збірниках права.
18. Вплив канонічного права на звичаєве право.
19. Етапи розвитку українського звичаєвого права.
20. Риси давньоруського звичаєвого права докняжого періоду.
21. Звичаєво-правові відносини земсько-князівського періоду.
22. Звичаєве право — основне джерело “Руської Правди”.
23. Звичаєве право литовсько-руської доби.
24. Вплив феодального права на звичай.
25. Козацьке звичаєве право.
26. “Конфлікт” звичаю і закону у XVIII – XIX ст.
27. Найдавніші звичаєві способи набуття земельної власності: “окупація”, давність володіння, займанщина.
28. Звичаєві форми територіально-господарського володіння: рід, дворище, сябрина, товариство, слобода.
29. Звичаї приватного та надільного (общинного, подвірного) землекористування.
30. Спадкування за звичаєм та за духівницею.
31. Особливості успадкування батьківщини, материзни, спільного сімейного володіння.
32. Сімейні та родинні засади спадкоємства.
33. Міна як основна звичаєво-правова форма забезпечення потреб товарообігу.
34. Позика, позичка, дарування за звичаєвим правом.
35. Звичаї традиційної селянської оренди землі-здольщини: скіпщина, десятина, спольщина.
36. Обрядовість при укладанні угод: рукобиття, молитва, могорич, розрізання хліба тощо.
37. Звичаєві форми та способи гарантій виконання зобов’язань (завдаток, порука, застава та ін.).
38. Позадоговірні зобов’язання за українським правовим звичаєм.
39. Узвичаєні правові механізми відшкодування завданих збитків.

40. Звичаєво-правовий статус знахідки, “покладу”.
41. Звичаєві процедури здійснення правосуддя з цивільних справ у вервних судах.
42. Звичаєві процедури здійснення правосуддя з цивільних справ у копних судах.
43. Звичаєві процедури здійснення правосуддя з цивільних справ у козацьких судах.
44. Правова нерівність учасників трудових відносин за українським звичаєм.
45. Зобов'язання наймача та найманого працівника за звичаєвим правом.
46. Традиційні види особистого трудового найму сільського населення.
47. Звичаєво-правове регулювання “зажину”, “замолоту”, “відбутку”, “басаринків”.
48. Узвичаєні особливості найму працівників на різні види робіт.
49. Відмінність особистого найму для прислужування і для виконання умовлених робіт.
50. Обрядодії при укладанні договору особистого найму.
51. Роль селянської сім'ї при договорі про особистий найм.
52. Традиційні форми колективних трудових зобов'язань українських селян.
53. Звичаї колективної взаємодопомоги селян.
54. Звичаєві основи трудових відносин у місті.
55. Звичаєві норми врегулювання трудових відносин у цехових організаціях.
56. Корпоративні звичаї ремісників.
57. Права й обов'язки майстрів за звичаєвим корпоративним правом.
58. Правне значення календарно-трудова обрядодії.
59. Історичні форми шлюбу стародавніх слов'ян за звичаями “умикання”, “уводом”, “уходом”, “за згодою”, “на віру”.
60. Дошлюбні стосунки за звичаєвими традиціями.
61. Звичаєвий порядок укладання шлюбу.
62. Звичаєво-правове регулювання становища жінки-матері в українській родині.
63. Звичаєво-правовий статус невістки.
64. Звичаєво-правові інститути приймацтва та усиновлення.

65. Реалізація норм українського звичаєвого права, що спрямовані на зміцнення сім'ї та дотримання моралі.
66. Причини та процедури розлучення подружжя за звичаєвим правом.
67. Наслідки припинення шлюбу за українським звичаєвим правом.
68. Звичай кровної помсти. Звичаї звільнення від кровної помсти через викуп, фіктивне споріднення із злочинцем, взяття жінкою злочинця під оборону.
69. Злочин за давньоруським звичаєвим правом.
70. Початкові форми інститутів кримінального права (вина, умисел, вбивство в "пиру", давність злочину, рецидив злочину) за звичаєвим правом.
71. Злочин за звичаєвим козацьким правом.
72. Корпоративність кримінального козацького права.
73. Специфічні склади злочинів у Запорізькій Січі.
74. Покарання за давньоруським звичаєвим правом.
75. Звичай кругової поруки і відповідальності громади за винну особу.
76. Звичай покарання самосудом "на гарячому".
77. Система покарань за козацьким звичаєвим правом.
78. Звичай поволання у процедурі порушення кримінальної справи.
79. Звичаєвий елемент у процесі розшуку злочинця ("звід", "заклич", "трус", "гоніння сліду").
80. Звичаєві норми процесуальних дій (присяга, судовий поєдинок, ордалії, оцінка показань видоків, оцінка показань послухів, "видавка")
81. Характерні риси копного звичаю.
82. Звичаєва практика козацького судочинства.
83. Звичай ревокації.
84. Звичаєва традиція "випрошування" від смертної кари.
85. Звичаєве право в англосаксонській правовій системі.
86. Застосування звичаю в системі континентального права.
87. Звичаї в мусульманському праві.
88. Роль правових звичаїв у національному праві африканських країн.
89. Особливості звичаю як джерела міжнародного права.
90. Поняття міжнародного торговельного звичаю. Застосування звичаїв у міжнародній торгівлі.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. *Алексеев С. С.* Восхождение к праву. Поиски и решения. — М.: Норма, 2001. — 752 с.
2. *Алексеев С. С.* Философия права: История и современность. Проблемы. Тенденции. Перспективы. — М.: Норма, 1999. — 336 с.
3. *Берман Г.* Западная традиция права: Эпоха формирования: Пер. с англ. — 2-е изд. — М.: Изд-во МГУ, 1998. — 624 с.
4. *Бойко І.* Зобов'язальне право Гетьманщини за “Правами, за якими судиться малоросійський народ” 1743 року. — Львів: Світ, 1998. — 50 с.
5. *Валев Д. Ж.* Обычное право и начальные этапы его формирования // Правоведение. — 1974. — № 6. — С. 71–78.
6. *Владимирский-Буданов М.* Обзор истории русского права. — Ростов н/Д.: Феникс, 1995. — 640 с.
7. *Вовк Х. К.* Студії з української етнографії та антропології. — К.: Мистецтво, 1995. — 336 с.
8. *Гаджиев Н. Д.* Философия права. — М.: Юрист, 1996. — 457 с.
9. *Гошко Ю. Г.* Звичаєве право населення Українських Карпат та Прикарпаття XIV — XIX ст. — Львів, Ін-т народознавства НАНУ, 1999. — 336 с.
10. *Грозовський І. М.* Звичаєве право запорозьких козаків: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.01/ Юридична національна академія ім. Я. Мудрого. — Харків, 1998. — 16 с.
11. *Грушевський М. С.* Звичайна схема “руської історії” й справа раціонального укладу історії східного слов'янства // Вивід прав України. — Львів, 1991. — 469 с.
12. *Гуржій О. О.* Українська козацька держава в другій половині XVII — XVIII ст.: кордони, населення, право. — К.: Основи, 1996. — 223 с.
13. *Даниленко Г. М.* Обычай в современном международном праве. — М., 1988. — 192 с.
14. *Демиденко Г. Г.* Історія вчень про право і державу: Курс лекцій. — Х.: Факт, 2001. — 384 с.
15. *Світова* класична думка про державу і право: Навч. посіб. / Є. Ф. Безродний, Г. К. Ковальчук, О. С. Масний. — К.: Юрінком Інтер, 1999. — 400 с.
16. *Добров О. М.* Правоутворення без законодавця (Нариси з теорії джерел права): Ч. 1. Звичаєве право // Праці комісії для вивчу-

- вання звичаєвого права України / За ред. проф. А. Е. Кристера. — К., 1928. — Вип. 2, № 8. — С. 297–415.
17. *Думанов Х., Смирнова Я.* К уточнению понятия “обычное право” // Восток. — 2000. — № 1. — С. 32–40.
  18. *Зыкин И. С.* Обычаи и обихновения в международной торговле. — М.: Международные отношения, 1983. — 160 с.
  19. *Енциклопедія українознавства.* Загальна частина: У 3 т. — К., 1995. — 1230 с. — (Репринтне відтворення видання 1949 року.)
  20. *Ефименко А. Я.* Исследования народной жизни. Вып. 1: Обычное право. — М., 1884. — 87 с.
  21. *Загальна теорія держави і права / За ред. В. В. Копейчикова.* — К.: Юрінком, 1997. — 320 с.
  22. *Зивс С. Л.* Источники права. — М.: Наука, 1981. — 239 с.
  23. *Зыкин И. С.* Обычай в современной правовой доктрине // Советское государство и право. — 1982. — № 3. — С. 14–23.
  24. *Ильин И. А.* Философия права. — М.: Манускрипт, 1995. — 412 с.
  25. *Иванов В. М.* Історія держави і права України: Навч. посіб. — К.: Атіка, 2003. — 416 с.
  26. *Иванов В. М.* Історія держави і права України: Навч. посіб.: У 2 ч. — К.: МАУП, 2003. — Ч. 1. — 264 с.
  27. *Ивановська О. П.* Звичаєве право в Україні: Етнотворчий аспект: Навч. посіб. — К.: ТОВ “УВПК “ЕксОб”, 2002. — 264 с.
  28. *Історія держави і права України: Академічний курс: У 2 т. / За ред. В. Я. Тація, А. Й. Рогожина.* — К., 2000.
  29. *Історія держави і права України: Хрестоматія для студентів юрид. вузів та факультетів.* — К.: Вентурі, 1996. — 224 с.
  30. *Історія держави і права України: Навч. посіб. / За ред. А. С. Чайковського.* — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 384 с.
  31. *Історія українського права: Навч. посіб. / За ред. О. О. Шевченка.* — К., 2001. — 216 с.
  32. *Керимов Д. А.* Методология права (предмет, функции, проблемы философии права). — 2-е изд. — М.: Аванта+, 2001. — 560 с.
  33. *Козловський А. А.* Право як пізнання: Вступ до гносеології права. — Чернівці: Рута, 1999. — 295 с.
  34. *Комаров С. А.* Общая теория государства и права: Курс лекций. — 2-е изд. — М.: Манускрипт, 1996. — 312 с.
  35. *Кулажников М. Н.* Право, традиции и обычаи. — Ростов н/Д.: Изд-во Ростов. ун-та, 1972. — 232 с.
  36. *Лащенко Р. М.* Лекції по історії українського права. — К.: Україна, 1995. — 254 с.

37. *Макарчук В. С.* Загальна історія держави і права зарубіжних країн: Навч. посіб. — К.: Атіка, 2001. — 624 с.
38. *Макарчук В. С.* Основи римського приватного права: Навч. посіб. — К.: Атіка, 2003. — 256 с.
39. *Мала енциклопедія етнодержавознавства.* — К., 1996. — С. 753 — 755.
40. *Мірошниченко М. І., Мірошниченко В. І.* Історія вчень про державу і право: Навч. посіб. — К.: Атіка, 2001. — 224 с.
41. *Нерсесянц В. С.* Філософія права: Учебник для вузов. — М.: Норма, 2000. — 652 с.
42. *Норбер Рулан.* Юридическая антропология. — М.: Норма, 1999. — 301 с.
43. *Обычное право и правовой плюрализм: Материалы XI Междунар. конгресса по обычному праву и правовому плюрализму.* Август, 1997 г., Москва / Отв. ред. Н. И. Новикова, В. А. Тишков. — М.: Изд-во Ин-та этнологии и антропологии РАН, 1999. — 251 с.
44. *Онищенко Н. Н.* Становление и развитие источников советского права на Украине. — К.: Наук. думка, 1988. — 111 с.
45. *Основи етнодержавознавства / За ред. Ю. І. Римаренко.* — К.: Либідь, 1997. — 656 с.
46. *Основы государства и права: Правовые памятники, нормативные акты / Под ред. А. В. Комарова.* — Харьков: Основа, 1994. — 256 с.
47. *Правознавство: Терміни. Афоризми. Прислів'я / Упор.: П. М. Рабінович, В. І. Ваксман.* — Львів, 1995. — 94 с.
48. *Праці комісії для виучування звичаєвого права України/ Всеукраїнська академія наук.*— К.: друк. ВУАН, Вип. 1–3., 1928, 1929.
49. *Рене Давид, Камила Жоффе-Спиноза.* Основные правовые системы современности. — М.: Междунар. отношения. — 399 с.
50. *Римаренко Ю. І.* Національний розвій України. — К.: Юринком, 1995. — 270 с.
51. *Свечникова Л. Т.* Понятие обычая в современной науке: подходы, традиции, проблемы (на материалах юридических и этнологических наук) // Государство и право. — М., 1998. — № 9. — С. 38–43.
52. *Семенов Ю. И.* Обычное право в доклассовом обществе: возникновение, сущность и эволюция. Обычное право народов Сибири (буряты, якуты, алтайцы, шорцы). — М.: Наука, 1997. — 488 с.
53. *Сергеевич В.* Лекции и исследования по древней истории русского права. — СПб., 1903. — 426 с.

54. Скакун О. Ф. Теория государства и права: Учебник. — Харьков: Консум, 2000. — 704 с.
55. Супацьев М. А. Обычное право в странах Восточной Африки. — М., 1984.
56. Супацьев М. А. Особенности статуса личности по обычному праву // Правовое положение личности. — М.: Изд-во юрид. л-ры, 1987. — 236 с.
57. Титарчук А. А. О роли обычая в соотношении гражданского общества и его государства // Актуальные вопросы правотворческой и правоприменительной деятельности: Тематический сб. науч. тр. — К.: УМКВО, 1992. — С. 8–12.
58. Українське державотворення: невитребуваний потенціал: Словник-довідник / За ред. О. М. Мироненка. — К.: Либідь, 1997. — 560 с.
59. Філософія права: Навч. посіб. для вищ. навч. закл. / П. Д. Біленчук, В. Д. Гвоздецький, С. С. Сливка; За ред. П. Д. Біленчука; Європейський ун-т упр. безпеки та інформ.-правових технологій та ін. — К.: Атіка, 1999. — 206 с.
60. Хачатуров Р. Л. Некоторые методологические и теоретические вопросы становления древнерусского права. — Иркутск, 1974. — 184 с.
61. Хрестоматія з історії держави і права України. — Т. 1. З найдавніших часів до початку XX ст. / За ред. В. Д. Гончаренка. — К.: Ін Юре. — 1997. — 464 с.
62. Швеков Г. В. Преимущество в праве. — М., 1983. — 184 с.
63. Шевченко О. О. Історія держави і права зарубіжних країн. — К.: Вентурі, 1997. — 304 с.
64. Шкляр Л. Є. Право як атрибут національної культури: Українознавчий аспект // Феномен української культури: Методологічні засади осмислення. — К.: Фенікс, 1996. — С 260 — 267.
65. Шульженко Ф. П., Андрусак Т. Г. Історія політичних і правових вчень. — К.: Юрінком Інтер, 1999. — 304 с.
66. Юридичний словник-довідник / За ред. академіка НАН України Ю. С. Шемчушенка. — К.: Феміна, 1996. — 356 с.
67. Язловський Б. Г. Репрезентативна метода та студії над звичаєвим правом. — К.: друк. ВУАН, 1928. — 36 с.
68. Яковлів А. Українське право // Українська культура: Лекції / За ред. Д. Антонович. — К., 1993. — С. 222–236.

ЗМІСТ

Пояснювальна записка.....	3
Тематичний план дисципліни “Звичаєве право”	4
Зміст дисципліни “Звичаєве право”	5
Вказівки до виконання контрольної роботи	9
Теми контрольних робіт.....	10
Питання для самоконтролю	10
Список літератури	14

Відповідальний за випуск *А. Д. Вегеренко*
Редактор *С. Г. Рогузько*
Комп’ютерне верстання *А. М. Голянда*

Зам. № ВКЦ-4214

Формат 60x84/₁₆. Папір офсетний.

Друк ротатійний трафаретний. Наклад 50 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)

03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

ДП «Видавничий дім «Персонал»

03039 Київ-39, просп. Червонозоряний, 119, літ. XX

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб’єктів видавничої справи ДК № 3262 від 26.08.2008*